

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

Atle Kittang, Per Meldahl, Hans H. Skei: *Om litteraturhistorieskrivning. Perspektiv på litteraturhistoriografiens villkår och utveckling i europeisk och norsk sammanheng*. Alvheim & Eide 1983.

Litteraturvetenskapens historia har i dagens allmänna historieintresse börjat tilldra sig större uppmärksamhet. Ämnets historiska och metodiska utveckling, från dess tillkomst som universitetsdisciplin i någon form runt 1800-talets mitt fram till våra dagars splittrade bild, blir allt oftare föremål för systematiska studier. Detta ökade intresse är synnerligen välmotiverat med tanke på att en ursprungligen historisk disciplin som litteraturvetenskapen knappast är betjänt av att verka i ett historiskt vakuum, utan närmare kännedom om sina historiska förutsättningar. På svensk botten saknas dock fortfarande en sammanhängande bild på litteraturvetenskapens utveckling, även om mycket värdefulla punktinsatser gjorts av Lars Gustafsson, Kurt Johannesson och Tomas Forser under de senaste åren. Tidigare arbeten, av Kulling, Fredén och Fehrman har antingen varit solitärer eller tämligen summariska och inte ingått i något sammanhang som syftat till någon form av totalbild.

När nu, som ett resultat av ett projektarbete i samverkan mellan de litteraturvetenskapliga institutionerna i Bergen och Oslo, en bok om litteraturhistorieskrivningens utveckling och villkor ur ett allmäneuropeiskt och ett norskt perspektiv utkommit, är det verkligen något att glädja sig över, även om de svenska förhållandena av lättförklarliga skäl blir knapphändigt belysta. Atle Kittang, Per Meldahl och Hans H. Skei, som alla tre arbetat inom projektet Teori och praksis i litteraturhistorieskrivning, påbörjat 1977, har tillsammans utgivit arbetet *Om litteraturhistorieskrivning. Perspektiv på litteraturhistoriografiens villkår och utveckling i europeisk och norsk sammanheng*. Tidigare har inom samma projekt utgivits Asbjørn Aarseths *Realismen som myte. Tradisjonskritiske studier i norsk litteraturhistorie* (Universitetsforlaget 1981). Ytterligare arbeten av specialkaraktär aviseras av projektet för publicering inom en inte alltför avlägsen framtid. Dessa kommer framför allt, efter vad som antyds, att beröra metahistoriska problem inom litteraturvetenskaplig metodik.

Om litteraturhistorieskrivning speglar den tämligen vida målsättning med vilken det norska projektet arbetat, även om boken mer än projektet i dess helhet anlagt ett vetenskapshistoriskt perspektiv. Arbetet har tydlig prägel av att vara författat av tre skilda forskare och sönderfaller, kan man säga, i tre relativt fristående delar. Den första delen, skriven av Atle Kittang, behandlar litteraturhistorieskrivningen i ett allmänt historiskt och teoretiskt perspektiv och utgör ett längdsnitt genom den europeiska litteraturhistorieskrivningen från antiken och framåt. Den andra delen med Per Meldahl som upphovsman behandlar exklusivt den norska litteraturhistorieskrivningen med ungefär den typ av uppläggning som Kittang använt sig av. Det tredje och kortaste avsnittet, av Hans H. Skei, är en genomgång av behandlingen av Aasmund Olavson Vinje i norska litteraturhistoriska framställningar från 1862 till idag.

Bakom det stigande intresset för ett historiskt perspektiv hos litteraturforskningens företrädare under de senaste årtiondet ligger flera orsaker, menar Kittang. Han pekar

på de marxistiska impulserna vid 60-talets slut och den politisering av ämnet som då på flera håll ägde rum, men också på den press mot en historisk inriktning, som uppstått i förlängningen av de formalistiska, fenomenologiska och semiotiska teorierna. Framför allt torde det dock hänga samman med den forskning som bedrivits av den tyska Konstanz-skolan, Hans Robert Jauss' receptions-teori och därmed också Gadamer's hermeneutiska filosofi. För Danmarks del spelar också Habermas' teorier om den borgerliga offentligheten stor roll, hävdar Kittang. Förutom dessa teoretiska och filosofiska inspirationskällor måste man naturligtvis även räkna med den inomvetenskapliga, historiska strömning som hela tiden funnits, om än som en smal rännil, och som ändå aldrig riktigt sinat, vilket Kittang också framhåller. Den tycks nu ha fått ett nytt och livgivande tillflöde. Detta betyder att det litteraturhistoriska översiktsverket som genre åter börjat fokuseras och den nationella litteraturhistorien på nytt börjar dra till sig personella och ekonomiska resurser.

Det intressantaste med Kittangs bidrag är att han drar upp generella riktlinjer för hur en vetenskapshistorisk analys av litteraturhistorieskrivningen bör se ut. Det är, menar han, inte tillräckligt att undersöka växlingen mellan olika idéhistoriska förklaringsprinciper eller motsättningar mellan metoduppfattningar och forskningstekniker, vilket torde vara det vanliga sättet att gå tillväga på, i varje fall för Sveriges del. Kittang söker en totalbild av litteraturhistorieskrivningens särart, dess genes och dess funktion. Det blir därför nödvändigt för honom att tillsammans med de idéhistoriska och metodologiska faktorerna också väga in sociologiska och diskursiva hänsyn. Utifrån dessa faktorer sammantagna blir forskaren så i stånd att beskriva disciplinens och genrens olika faser.

Både Kittang och Meldahl intresserar sig också för litteraturhistoriens framtid som genre. Är litteraturhistorien i sitt gamla traditionella utförande fortfarande möjlig? Det är helt nödvändigt, menar båda två, att en teoretisk reflexion över den egna verksamheten kommer till stånd hos dem som idag ämnar skriva litteraturhistoria. Att den totalbild, som en litteraturhistorisk framställning erbjuder, behövs i vårt årionde med dess svåröverskådliga uppspaltning av människans sociala liv och med den stränga specialiseringen inom vetenskapen, förefaller tämligen klart. Men hur ska ett samlande perspektiv se ut? Att tidigare litteraturhistorieskrivning, med starka rötter i 1800-talets historieuppfattningar och med harmonisering och förenkling som tydliga kännetecken, inte längre är giltig, är ganska uppenbart. Meldahl menar, att en framtida norsk litteraturhistoria borde visa på oenhetlighet och problem i utvecklingen. I stället för att framhärda i att betrakta nationen och enskilda individer som huvudbäare av litteraturen, borde den fokusera grupper, minoriteter, samhällsförhållanden osv. inom ett avgränsat helt, Norge. Man borde avlägsna sig från den underförstådda nationella ideologin i tidigare framställningar och i stället söka ett nytt, sociologiskt perspektiv på de kulturella förhållandena. Man borde, med andra ord, försöka anlägga ett »socialantropologiskt» betraktelsesätt i arbetet. Det skulle innebära nya infallsvinklar, nya sammanhang, där gamla historiska fakta inte självklart skulle kunna traderas. Det nya litteraturvetenskapliga 'paradigm', som Meldahl talar om, innebär att historiska fakta selekteras på ett nytt sätt. Den gamla harmoniseringen får ersättas av en beskrivning

av motsättningar. Det är, menar Meldahl, genom kontrastering, som insikter skapas, inte genom utsuddning av konturer och skillnader.

Karin Monié

Clas Zilliacus & Henrik Knif: *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland*. (Skr. utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 526.) Helsingfors 1985.

Det händer ibland, att beställningar och forskningsprojekt i samband med lärda sällskaps jubileer vandrar sina egna vägar och ger upphov till okonventionella och kanske just därför spännande produkter. Ett exempel på detta är finlandssvenskarna Clas Zilliacus och Henrik Knifs pressvetenskapliga arbete *Opinionens tryck*. Den ursprungliga tanken hos beställaren, Svenska litteratursällskapet i Finland, var att till sällskapets 100-årsjubileum 1985 låta skriva den finlandssvenska pressens historia. Svårigheter och komplikationer lät emellertid inte vänta på sig, när arbetet började planeras. Det visade sig bl. a. att projektet delvis skulle innebära en dubblering av ett redan påbörjat stort forskningsprojekt på finskt håll under ledning av prof. Päiviö Tommila (Suomen sanomalehdistön historia, Den finländska tidningspressens historia). När Clas Zilliacus anställdes som forskningsledare 1978, fick han därför frihet att koncentrera sig på kvalitativa aspekter av ett slag som låg honom nära i egenskap av litteraturvetare. Som medarbetare anställdes Henrik Knif. Ämnet och tiden avgränsades till att gälla uppkomsten av en opinionsbildande press i Finland från 1700-talets slut t. o. m. 1880-talet.

Resultatet har blivit en diger volym om drygt 350 sidor. Fem relativt fristående studier av Zilliacus och tre av Knif varvas med varandra. Boken är dock väl sammanhållen tack vare en ständigt närvarande problemställning: offentligheten som problem och historiskt fenomen med Jürgen Habermas s. k. offentlighetsteori som viktig utgångspunkt.

I en principiell inledning presenteras mål och metoder. Klokt och insiktsfullt har författarna bestämt sig för – och även tillämpat – ett fritt sätt att utnyttja Habermas offentlighetsmodell. Kvalitativa aspekter har på ett naturligt sätt hamnat i centrum, frågor som gäller argument och former för opinionsbildning och offentlig debatt, pressens självförståelse och dess fortlöpande diskussion om de egna villkoren och uppgifterna m. m. – En reservation bör dock här göras beträffande inledningens beskrivning av förhållandet mellan pressen och offentligheten: pressmediet sägs självt ha ett medium, offentligheten, som det verkar i och påverkar (s. 13 f., 17). Att kalla offentligheten ett medium låter sig sägas men torde vara mer ägnat att förvillan än att klargöra. Tydligare och fullt tillräckligt är det att beteckna pressen som »offentlighetens viktigaste artikulationsform» (s. 13).

Clas Zilliacus bidrag i boken består av en originell men något »smal» specialstudie över tidningsnamn (kap. II), vidare två spännande textanalytiska kapitel (IV och VII), ett tungt vägande kapitel om pressens roll som statsmakt (V) och slutligen ett innehållsrikt kapitel om nyhetsbegreppet (VI).

Idén bakom studien över »pressens dopskick» är att namngivningen styrts av det politiska klimatet. Flera belägg ges också för att censuren satt stopp för »offensiva» namn. Idé- och kulturhistoriska aspekter dominerar emellertid. Lärt och elegant utreds t. ex. sambanden mellan namnet *Åbo Morgonblad* och romantikens ljusmetaforik och den finska nationalromantikens och de tekniska framstegens betydelse för namn av typen *Ilmarinen* respektive *Saima* (kanalen!). Som välskriven och uppslagsrik essä är studien högst läsvärd. Infogad i ett större vetenskapligt arbete ter den sig dock något avvikande. Beklagligt är också, att offentlighetsproblematiken kommit lite i skymundan. Tänkbart är, att studien haft mer att ge på den punkten, om den vidgats till att omfatta även prenumera-tionsanmälningarnas retorik, deras formuleringar av självförståelsen, tidningens uppdrag osv.

Kap. IV analyserar Zacharias Topelius s. k. leopoldinerbrev, den serie kåserier han skrev 1842–53 i egenskap av redaktör för *Helsingfors Tidningar*. Här praktiserar Zilliacus med stor skicklighet den typ av närläsning av tidningstexter som i Sverige odlats av Per Rydén. Leopoldinrebrevet blev inte bara förebild för en hel textgenre i finländsk press (Topelius betecknas som »feuilletonismens fader i Finland», s. 127). De symboliserar dessutom ett pressideal, som i finländsk historieskrivning orättvist fått stå tillbaka för Snellmans ideella uppfattning. Zilliacus verkar övertygande, när han hävdar, att Topelius kåserier förmodligen haft lika stor opinionsbildande »sprängkraft» som Snellmans högstämda principartiklar.

I kap. VII analyseras en moraliserande tysk dussinberättelse, »Fångens dotter», i två versioner, dels i *Finlands Allmänna Tidning* 1866 – dvs. det »officiella» bladet – dels i folkbladet *Österbotten* 1867. Poängen är här framför allt, att förkortningen och bearbetningen i folkbladet utförts på ett sätt, som avslöjar sociala och ideologiska värderingar. Bl. a. framträder den sociala hierarkin på ett mer undersåttligt sätt, »inspektorn» i den officiella tidningens text har blivit »Inspektoren» m. m. Som randanmärkning kan påpekas, att förf. visserligen tydligt skiljer mellan en tidnings »målgrupp» och dess faktiska läsare men ändå underlåtit att klargöra exakt vad man vet och inte vet om *Österbottens* faktiska läsare. Går det att bevisa, att majoriteten av läsarna tillhörde allmogen?

Kap. V behandlar det – i jämförelse med många andra länder försenade – genombrottet i Finland för en liberal, offensivt opinionsbildande press. Det inträffade under några hektiska år på 1860-talet. Den viktiga utlösande händelsen var lantdagen 1863. Den ledande liberala tidningen, *Helsingfors Dagblad*, började då spela rollen av statsmakt vid sidan av regent/regering (dvs. storfurste och senat) och parlament (lantdag). Statsmaktsmetaforens äldre historia – även i Sverige – belyses på ett intressant sätt. »Dagbladismen» blev dock kortvarig i Finland, eftersom de lättnader i censuren som infördes efter lantdagen försvann redan 1867. Det enda man beklagar i detta kapitel är att läsaren får reda på relativt lite om den centrala tidningen, *Helsingfors Dagblad*, och därmed om »dagbladismens» redaktionella verklighet.

I följande kapitel (VI) kompletteras pressens opinionsbildande funktion med dess nyhetsförmedlande. En allmän utveckling i tre faser tecknas: nyheter – opinioner – nyheter. Under »den förpolitiska eran» (före 1863) dominerar nyheter i betydelsen överhetens kungörelser. Under